

Makale türü: Derleme

SOSYAL ÇALIŞMA ONTOLOJİSİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR DENEME

Arş. Gör. Kaan SEVİM

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, SBF, Sosyal Hizmet Bölümü, 34303, Halkalı-İstanbul,
kaan.sevim@izu.edu.tr – ORCID 0000-0002-5697-2074

■ **Öz** Sosyal çalışma bir bilim olarak kesin kabul görmüş olsa da ontolojik yapısı hala tartışılmaktadır. Sosyal çalışma kendisini bu problemten kurtarabilmesi için diğer sosyal bilimlerle olan etkileşimini daha fazla irdelemelidir. Sosyal çalışma kendisini eklektik bir bilim olarak tanımlamasına rağmen bilgi temelinde diğer disiplinler ile olan bağlantı noktalarını tam olarak çizememiştir. Sosyal çalışma ve diğer disiplinler arasındaki farkların genellikle uygulama noktasında olduğuna yönelik vurgu yapılmaktadır. Sosyal çalışmanın kendi bilimsel zeminini daha da sağlamlaştırabilmesi için mesleğin ve disiplinin ontolojisine daha eleştirel bir gözle bakmalıdır. Bu çalışma, sosyal çalışmanın meslekleşme ve bilimselleşme sürecinde, disiplinin ontolojisine ve mesleğin temel değerlerine yönelik eleştirel bir deneme ortaya koymaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel düşünce, ontoloji, sosyal çalışma

A Critical Essay on Ontology of Social Work

■ **Abstract** Although social work is accepted as a science, its ontological structure is still open to discussion. Social work should scrutinize its interaction with other social sciences in order to get rid of this problem. Although social work defines itself as an eclectic science, it has not been able to draw the connection points with other disciplines on the basis of knowledge. It is emphasized that the differences between social work and other disciplines are generally at the point of application. Social work should have a more critical view of the ontology of the profession and discipline in order to further strengthen its scientific ground. This study will attempt to demonstrate a critical essay to the ontology of the discipline and to the basic values of the profession in the process of professionalization and scientificization of social work.

Key Words: Critical thinking, ontology, social work

GİRİŞ

Disiplin olarak bilimleri incelediğimizde, sosyal bilimler ile doğa bilimlerinin eş kabul edilerek “bilim” üzerinden söylem üretildiğinde bizi çokanlamlılıktan kaynaklı bazı hatalara sürükleyebilmektedir. Epistemolojik perspektif üzerinden baktığımızda sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden ayrışması ve kendisini doğa bilimleri gibi formülleştirerek tanıtımlarda bulunmasına rağmen sosyal bilim hala doğa bilimleri kadar etkin görülmemektedir. Sözcüklerin numaralara dönüşmesi ya da indirgenmesi post-pozitivistlerce yeterince eleştirilmiş olmasına rağmen sosyal bilimlerin kendi epistemolojisini yeni bir metot üzerinden

inşa etmesinde çok faydalı olamamıştır. Felsefenin hala varlığını sürdürebilmesi bu açıklığın hala giderilememesinden ileri gelmektedir.

Epistemolojik anlamda sosyal çalışmanın varoluşunu ortaya koymak ve onun üzerinde eleştiri yapabilmek için sosyal bilimlerin ve doğa bilimlerinin sosyal çalışma üzerindeki etkilerini görmemiz gerekmektedir. Sosyal çalışma ile yakın ilgisi bulunan bazı sosyal disiplinlere kısaca bakmak, sosyal çalışma üzerindeki yorumlarımıza farkındalık kazandıracak ve eleştirilerimizin şekillendirilmesinde yardımcı olacaktır. Özele inmeden sosyal çalışmanın antropoloji, psikoloji ve sosyolojiden yararlandığı söylenmektedir. Fakat burada hangisinden daha fazla yararlandığı? Hangi sıra ile sosyal çalışmaya eklemeli? Böyle bir eklemeye gerek duyulmayabilir miydi? Psikoloji ya da sosyoloji ile olan bağlantılarının sınırları nereye kadardır? Bu sınırları tebeyyün etmemek meslek yaşamında belirsizliğe sürükler mi? ve benzeri sorular ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, sosyal çalışmanın eklektik bir bilim olduğunun kabul edilmesi ve bütüncül perspektif ile yola çıkılması, bu sınırları tam olarak çizebilecek bir özgünlüğü ortaya koyamamasından mı ileri gelmektedir? Sosyal çalışmanın eklektik yapısı ve buna sahip çıkması sosyal çalışma eğitimi alanlar üzerinden çok ciddi bir bulanıklık yaratmaktadır. Eklektik yapıdan iki şey anlaşılabilir, birincisi; bir makinanın tüm çarklarının birbirlerine geçmiş bir şekilde ilerlemesi yani bir çarkın dönmesi diğer bütün çarkları etkiler. İkincisi ise, çarkların hiçbiri birbirini etkilemeden birbirinden bağımsız şekilde bir arada durabilir. Sosyal çalışma kendisini ancak diğer disiplinler ile yüzleşerek bu belirsizlikten kurtarabilir. Aksi takdirde bulanık bir epistemolojik altyapıdan kendisini hiçbir zaman kurtaramayacaktır.

DİSİPLİNLER ÜZERİNDEN ELEŞTİREL YAKLAŞIM

İlk olarak, sosyal çalışma ile antropoloji arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalıştığımızda, belki de yalnızca insan olgusunun ortak olduğunu söyleyebiliriz. Antropoloji disiplininin ortaya çıkışına baktığımızda, sömürgecilik iklimi içerisinde kendine yer bulan “öteki”ni, başka bir ifade ile “batılı-olmayı” anlama çabası olduğunu görebiliriz (Özbudun ve Uysal, 2013: 20). Batılı olmayı sorunsallaştıran iki disiplin bulunmaktadır: “İlkel”, “yazısız”, “devletsiz” kabileleri araştıran antropoloji ile büyük imparatorluklar kurmuş olan fakat moderniteyi tesis edememiş ve “geleneksel” olarak kabul edilen toplumları inceleyen oryantalizm/şarkiyat (Wallerstein, 1997: 31-33). Her disiplinin ontolojik paradigması, yıllara göre değişim gösterse de, varlığını içsel olarak devam ettirmektedir. Antropolojinin insanı konu almasından daha önemli olan şey hangi konumda ele aldığıdır. Yanlı bir perspektif ile ilkel olarak kabul edilen insanı anlama çabası, öncelikle antropolojinin ontolojisini kusurlu bir aksiyomatik temele indirgemıştır.

Antropoloji 1950’lerden sonra çalışmalarını yavaşça değiştirmeye başlamıştır. Günümüzde birçok antropolog kendi ülke sınırları içerisindeki

kırsallarında ve varoşlarında, etnik gruplar, köylülük, kentsel azınlık, göçmenler, marjinal gruplar, dinsel hareketler, toplumsal cinsiyet rolleri, işsizler, yaşlılar, trans kimlikler, cezaevleri gibi konularda çalışma yürütmektedir. Aslında bu durum antropolojinin hala sömürgecilik geçmişinin pratiğinden etkilendiğini ortaya koymaktadır (Özbudun ve Uysal, 2013: 21). 1972 yılında Laura Nader tarafından yazılan bir makale ile antropolojinin en temel paradigmalarına çok ciddi eleştiriler getirilmiştir. Nader, antropolojinin çok fazla güçsüzler ve fakirler ile çalıştığını fark ederek bunun metodoloji olarak çok yanlış olduğunu, sömürülenden çok sömürenin, güçsüzden çok güçlüünün, yoksulluktan çok zenginliğin çalışılması gerektiği üzerine durmuştur (Nader, 1972: 289). Literatüre baktığımızda, bu durumun antropologlar tarafından fazla dikkate alınmadığını söyleyebiliriz. Fakat bu yaklaşımı sosyoloji daha makul bir öneri olarak görmüş olsa ki güç ilişkilerine daha fazla yoğunlaşarak toplumsal sorunların kaynağını araştırmaya koyulmuştur. Antropolojiye genel olarak baktığımızda 1950'lerden sonra şehir içinde ve kırsalda "madunlar" üzerinden çalışmalarını yürütmeye başlamış ve aslında bir bakıma sosyal çalışma ile bağlantıları bu noktada başlamıştır. Sosyal çalışma ile antropolojiyi karşılaştırdığımızda antropolojinin daha çok idiografik çalışmalar yaparken sosyal çalışma daha pratik anlamda çözüm yollarını arayan bir yapısı olduğu düşünülebilir. Sosyal çalışma toplumsal sorunlara cevap bulabildiği ölçüde kendi ontolojisini sağlamlaştıracaktır aksi takdirde idiografik bir antropoloji çalışmasından daha ileri gidemeyecektir. Tabii ki burada sosyal çalışma ve antropoloji karşılaştırmasını yaparken biyolojik antropolojiyi biraz dışarda bırakmak gerekiyor. Biyolojik antropoloji insan kimliği ve davranışı üzerine her disipline ciddi bir bakış açısı getirmiştir. Antropoloji, insanın antropogonik mitosunu bilimselleştiren ve evrim paradigması üzerinden şekillendiren, insanı anlamlandırma noktasında birçok sosyal bilimi etkileyen bir yapısı bulunmaktadır. Buradan hareketle, aslında antropoloji insan doğasına ilişkin sosyal çalışmaya oldukça veri sunmaktadır. Fakat antropolojinin geliştirmiş olduğu, "güçlünün ayakta kalması" paradigması aslında sosyal çalışmanın üzerinde birçok negatif etki doğurduğu da düşünülebilir. Bu oldukça uzun ve varlığı tartışılır bir konudur fakat kısaca değinmemiz gerekirse; bu paradigma aslında bir şekilde güçsüzün ezilmesinin doğal bir süreç olduğu benimsenmesine yol açmaktadır. Bu çok basit bir mantık hatasından dolayı bir şekilde bilinçaltında benimsenebilmektedir. Sosyal çalışmanın odağında da güçsüz ve fakir başka bir ifade ile güçsüzleştirilmiş ve fakirleştirilmiş insanlar vardır. Sosyal çalışma geliştirdiği güçlendirme perspektifi ile bu ezen-ezilen dikotomik paradigmasını dengelemeye çalışmaktadır. Ayrıca, biyoloji ve tıp gibi alanlar da benzer şekilde hasta olmayanlara karşı "normal" tanımını geliştirmiştir. Bu tanımlama daha sonra sosyal bilimlere etkileyerek psikolojik ve sosyolojik olarak "normal insan" tanımlamasını yapmaya zorlamıştır. Genel olarak baktığımızda bu durumun geleneksel sosyal çalışmanın uygulamalarını ve insana bakışını oldukça etkilediğini söyleyebiliriz.

Bir diğer disiplin olarak sosyal çalışma ile psikoloji ilişkisine bakmamız büyük önem arz etmektedir. Psikolojinin bir biyoloji kökenli bir doğa bilimi olmasına rağmen insanın varoluşunun sosyal boyutu ve zihinsel süreçleri psikolojiyi psikodinamik bağlarından bir türlü koparamamıştır. Zihnin yapısının tam olarak keşfedilememesi psikolojinin metodolojisini değiştirmiştir. Zihinden hareketle davranışa ulaşmak yerine davranıştan yola çıkarak zihni anlamaya çalışması şeklinde bir davranışçı paradigma geliştirmiştir. Zihinden davranışın tespit edilemeyeceğine referansla, egzistansiyalist Jean-Paul Satre psikolojinin bir bilim olamayacağını çünkü davranışların kestiriminin mümkün olmadığını söyler. Varoluşun özden önce gelebileceğini düşünerek davranışların herhangi bir kanununun olmayacağını belirtmektedir (Özakınar, 2000: 28). Varoluşsal olarak diğer tüm varlıkların kendine biçilen oyunu oynarken insanın kendi oyununu kendi yaratması insan davranışlarının bilinemeyeceğinin öngörüsünü oluşturmaktadır. Ampirik açıdan ancak belirli bir tekrarı olan olguların bilimsel çalışmaları yapılabilir. Satre'ın belirtmek istediği insanın bu kategoriden ayrılması ve önsel olarak bilinemez olmasından ileri gelmektedir. Psikoloji bağlamında baktığımızda, psikoloji her ne kadar insanı doğanın bir parçası şeklinde doğabilimsel bir temele dayandırmaya çalışsa da bunu tam anlamı ile henüz gerçekleştirememiştir. Psikoloji disiplini dahi kendisini bir sosyal bilim olarak görülmesinden tam anlamı ile kurtaramamıştır. Burada çizmek istediğimiz nokta, insanı konu edinen disiplinlerin hala doğa bilimleri kadar bir kesinlikten söz edilemiyor olmasıdır. Tıp alanında dahi somatizasyon ya da plesibo gibi olguların kanıtlanmış olması insanı yalnızca nesnel olarak düşünmekten uzak kılmıştır. Durumu kısaca özetleyecek olursak, canlı ve cansız birçok olayda determinist paradigma geçerli olsa da insanın söz konusu olduğu zihinsel süreçlerde böyle bir yöntemin geçerliliği hala tartışılmaktadır.

Sosyal çalışma, psikolojinin ve sosyal psikolojinin hemen hemen birçok alanından fazlasıyla yararlandığını söyleyebiliriz. Özellikle sosyal çalışmacılar görüşme tekniklerinin neredeyse tamamını psikolojik kuramlardan almaktadır. Psikoloji; psikodinamik yaklaşım, bilişsel davranışçı terapi, hümanist yaklaşım ve sistematik aile terapisi yaklaşımı gibi çeşitli kuramsal yaklaşımlar benimsemiştir. Sosyal çalışma burada psikodinamik yaklaşımı uzun süreçler gerektiren ve sadece birey odaklı olmasından dolayı kullanamamıştır. Hızlı karar verme süreçleri ve yalnızca bireye odaklanamaması gibi sınırlar sosyal çalışmayı bu kuramdan uzaklaştırırsa da diğer yaklaşımlara olan ilgisini artırmıştır. Psikodinamik gibi bir geçmiş odaklı yaklaşımı benimsemek yerine, geleceğe yönelen çözüm odaklı yaklaşımı kendisine hedef edinmiştir. Ayrıca, her ne kadar kişilik kuramları tartışmalı olsa da sosyal çalışmacılar özellikle çocuklar ile görüşmeler yaptığında bu kuramlardan faydalanmaktadır. Aslında sosyal çalışmacıların hedeflerine ulaşmada ve doğru bir görüşme yapmasında psikolojinin emeği oldukça fazladır. Fakat görüşme tekniklerinde birçok nokta psikolojik danışmanlıktan ayrılmaktadır.

Örneğin, bir psikolojik danışman danışanın doğru söyleyip söylemediği üzerine durmaz sadece karşı taraftan gelen bilgiler üzerine hareket eder. Fakat sosyal çalışmacıların pratik anlamda maalesef böyle bir lüksü yoktur. Bilginin doğruluğunun araştırılması onun yapacağı müdahale ve değerlendirmeleri için oldukça önem arz eder¹. Burada bir müdahalenin ya da hızlı karar verme sürecinin söz konusu olması dahi görüşme ilkelerini oldukça değiştiren bir rol oynamaktadır. Sosyal çalışmanın aynı zamanda çevresi içerisinde bireyi algılaması pratikte kendisini oldukça farklılaştırmıştır. Psikoloji disiplinine baktığımızda göreceğimiz en önemli şeylerden biri birçok kuramın ve insan tasarımının belirli kategorik süreçlerle incelemeye çalışmasıdır. Fakat sosyal çalışma hizmet alanlara ya da sosyal çevreye yönelik herhangi bir kategorikleştirmeye gitmemektedir. Her bireyin özgün olduğunu söyleyerek muğlak bir danışan kitlesini ortada bırakmaktadır. Bunun temel nedeni sosyal çalışmanın bilgiyi elde etme sürecinde ampirik bir metodu izlememesinden ileri gelmektedir. Sosyal çalışmada danışanlara yönelik deneysel araştırmalar neredeyse yok denecek kadar azdır. Bunun temel sebebinin ne olduğu cevaplanmasa da aslında danışanların birer deney aracı olarak görmekten imtina edilmesi ya da böyle bir pozitivist metodolojiyi kullanamamasından ileri geldiği düşünülebilir. Fakat burada gerçekçi olmak gerekirse birçok temel bilim kendi ontolojisini deneysel çalışmalar üzerine kurmuştur. Sosyal çalışma belki de, değer ilkesini kuruluşundan beri ön plana alması, insanı deneysel çalışmalardan uzak tutmuştur. Bu durum bir şekilde sosyal çalışmanın özgün bilimsel temellerini tam olarak inşa edememesine neden olmuş olabilir².

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz konu biraz pozitivist bir çerçevede ele alınmış gibi görünebilir. Temel amacımız sosyal çalışmanın bilgiyi üretmesi için tekrar pozitivist bir yapıya bürünmesi değildir elbette. Emrah Akbaş, sosyal çalışma eleştirileri üzerine yazmış olduğu eserde sosyal çalışmanın diğer sosyal bilimlerden bile daha fazla pozitivism ile sıkı sıkıya bağlandığını söylemiştir (Akbaş, 2017: 10). Bu konuda Akbaş ile birlikte hem fikir olduğumuzu söyleyebiliriz. Fakat sosyal çalışma, kuramları birer perspektif olarak ele aldığı gibi pozitivismi de insana karşı bir perspektif olarak ele almıştır. İnsanı anlama çabasında epistemik anlamda pozitivist olarak bir bilgi inşa edememiş sadece insan tasavvurunu metalaştırmış ve hizmet alanlara karşı tek taraflı bir yol benimsemiştir. Bu bilgi türünü yalnızca ampirik olarak elde edebiliriz. Pozitivist

¹ Hizmet alanların, sosyal yardımları suistimale uğratması sosyal çalışmacıları bu konu da daha da katı yaklaşıma sürüklemiştir. Bu durumun önüne geçecek iyi bir sistem oluşturulmadığından dolayı, hizmet alan ve sosyal çalışmacı arasında ilişkiyi tamamlayan bir yaklaşımdan ziyade şüphesiz bir zemine götürmüştür.

² Sosyal çalışma mesleği için literatürde epistemolojik ve metodolojik olarak oldukça değerli ve fazla çalışmaya rastlamak mümkündür fakat mesleğin ontolojik temeline dair çok az detaylı bir bilgi bulunmaktadır. Bkz. Bell, K. (2012). Towards a post-conventional philosophical base for social work. *British Journal of Social Work*, 42, s. 409

bakış açısının benimsenmesi sosyal çalışmanın bir tercihi olmadığı gibi o bakış açısından kurtulması da yine kendisinin etkin iradesi ile olmamıştır. Örneğin, modern yaklaşım içerisinde, bireyin yoksulluğu bireye yüklenirken, bu bakış açısı post-modern dönemde dönüşerek sistemlerin ve yapıların insan üzerindeki etkisine kaymıştır. Sosyal çalışma, çevresi içinde birey yaklaşımını bu anda benimsemiştir. İnsanın çevresi içerisinde ele alınması sosyal çalışmanın değil tüm disiplinlerin benimsemiş olduğu bir durumdur. Post-modern dönüşüm sonrası hukuk, tıp, antropoloji, psikoloji, sosyoloji, sosyal politika vb. birçok disiplin çevresi ile bireyi birlikte görmeye başlamıştır. Sosyal çalışmanın bu kavramı merkeze³ alması bilinçli farkındalık etkisini hala devam ettirmek istemesinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Değer temeline tekrar geri dönecek olursak, sosyal çalışmanın değer temelini ön plana aldığından bahsetmiştik. Bu tartışılmaya açık bir durum ve gözlemdir. Örneğin, geneli yaklaşımın benimsenmesi bu durumu tanımlayan bir argüman olarak görülebilir. Çünkü sosyal çalışma kendi bilgisini kategorik bir temelde yapılandırmadığı müddetçe bütüncül yaklaşımı ve bütünlüğü bir arada tutacak olan aşkın (değer temelli) bir formu benimsemek zorundadır. Değer temeli, sosyal çalışmanın kategorik ve spesifik olmayan bilgi temeline karşı bir bütünlük sağlamaktadır. Bundan dolayı sosyal çalışma, değeri kutsayan bir aksiyomatik bir yaklaşımı benimsemiştir. Değeri kutsamak ile neyi kastettiğimizi daha geniş olarak ele almamız gerekiyor. Montaigne Tanrılar üzerine yazdığı bir denemesinde, “en az bildiğimiz şeyler tanrılaşmaya en elverişli olandır” der (1964: 49). Yani az bildiğimiz ya da bilemediğimiz şeyleri kutsama eğilimi içerisine girme durumumuzdur. Amacımızın değersiz bir sosyal çalışma temeli inşa etmek değil sadece sahip olduğumuz değerlere yönelik ne kadar fazla düşündüğümüzün tahlilini yapmaktır. Örneğin, “eşitliğe saygı göstermek” ya da “insan değerlidir” bilgisi nasıl bir bilgi türüdür. Bilimsel bir ölçek geliştirerek insanın ne kadar değerli olduğunu ölçebilir miyiz? Ya da kişilerin değil de insanların başka insanları ne derece değerli buldukları üzerine bir araştırma yapıp insan değerini bulabilir miyiz? Elbette ki bulabiliriz. Fakat sonuçlarda insan değersiz çıkarsa insan değersizdir diyebilir miyiz? Hayır diyemeyiz. Çünkü insanın kendisini ya da bir başkasını değersiz görmesi insanın değersiz olduğunu göstermez. Çünkü “insan değerlidir” sonucuna ulaşırız. Yapmış olduğumuz şey bir totolojidir. Yani bir şeyin kanıtını yine o şeyin kendi kaplamasını ortaya koyarak yapmaya çalışırız. Gerek hümanistik gerekse de teolojik bağlamda insanın değerli olduğu bilgisi önsel bir bilgidir. Değer bağlamını biraz daha genişletebiliriz. Örneğin, sosyal çalışmanın aktivist rolü de yine aynı şekilde bir değer temelli bir yaklaşımdır. Hukuki temelde sosyal çalışmacılara verilmeyen hakların aktivizm ile elde edilmesini sağlamak ne

³ Çevresi içerisinde birey yaklaşımının sosyal çalışmanın merkezi olarak görülmesine dair bkz. Hare, I. (2004) Defining social work for the 21st century. The International Federation Of Social Workers' revised definition of social work. *International Social Work*, 47(3), s. 414.

derece mümkündür. Kadrolu bir sosyal çalışmacı aktivist bir eyleme katılması hem kurum tarafından hem de hukuki süreçlerce ne derece desteklenmektedir? Avrupa'daki ve Türkiye'deki sosyal aktivizmi karşılaştırdığımız zaman sosyal çalışmacıların aktivist rolünün sınırlarını belirlememiz gerekir. Aksi takdirde Avrupa merkezli bir aktivist anlayışı ve pratiği ile Türkiye'de uygulama planı çizilmesi sosyal çalışmacıları hukuki düzlemde bazı sıkıntılara sürükleyebilir. Sosyal çalışmacılara verilen değer temelli yaklaşımın hukuki boyutlarla ele alınarak genişletilmesi veya tartışılması gerekmektedir. Sosyal çalışma disiplini ve eğitimi içerisinde kabul edilen değerlerin eleştirel bir düşünce metoduyla derinlemesine bir şekilde incelenmesi sosyal çalışmanın etik duruşunu daha da güçlendirecektir. Etik ikilemler ile karşılaşıldığında "hap şeklinde" bir bilgi ile işin içinden çıkmak yerine, değerler üzerinde derin fikir teatilerinde bulunabilmek karar verme sürecinde daha kolaylaştırıcı bir etkisi olacaktır. Aslında burada anlatmak istediğimiz sosyal çalışmanın uluslararası olarak belirlenen etik değerlerinin daha detaylı bir değerlendirme sürecine alınmasıdır. Aksi takdirde meslek ve disiplin kuru bir değere yaslanmak zorunda kalacaktır. Değer temelini burada sonlandırarak sosyal çalışmanın sosyoloji ile olan bağlarına geçebiliriz.

Sosyal çalışma ile sosyoloji ilişkisine baktığımızda birçok önemli bağlantılar görebilmek mümkündür. Sosyolojinin toplum temelli bir çalışma üzerinde durmasından dolayı bazı araştırmalarda sosyal çalışmayla ve antropolojiyle iç içe geçebilmektedir. Sosyoloji daha çok, aile ve eğitim sistemlerine, toplumun sosyal yapısına, sosyal grup ve topluluklara odaklanmakla birlikte geniş bir yelpazede sosyal süreçlerin tamamına yoğun bir ilgi göstermektedir (Browne, 2014: 22). Sosyolog ve sosyal çalışmacıları karşılaştırdığımızda sosyal ve bireysel sorunlar üzerinde sosyal çalışmacıların daha uygulama ağırlıklı olduğunu, sosyologların da daha sosyal bilimci ağırlıkta olduğu görülmektedir. Teoride sosyal çalışma ile sosyoloji arasında çok yakın bir ilişki bulunsa da uygulamada aynı şekilde yakın bir ilişkiden söz etmek mümkün değildir (Heraud, 1970: 271). Sosyoloji; iktisat, eğitim, iktidar gibi birçok toplumsal yapıları inceleyerek kendisine farklı yaklaşımlar geliştirmiş ve bu olguları yorumlama yoluna gitmiştir. Sosyal çalışma ise bu yaklaşımlardan hareketle makro müdahalede de bulanabileceğini iddia ederek, sosyolojinin toplumsal yapı üzerinden inşa ettiği kuramsal temele pratikte geçerli olabilecek bir bakış açısı getirebileceğini ifade etmiştir. Toplumsal değişimi sağlayabilecek adımların atılması elbette imkânsız değildir. Buradan hareketle sosyal çalışma kendisine makro açıdan da uygulamalı bir temel inşa etmiştir. Toplumsal kuramlar üzerine inşa edilen teorilerin uygulama alanına yansımaları da yapılan uygulamanın ölçülmesi de kolay bir süreç değildir. Sosyal çalışmanın makro yaklaşımında bilimsel örneklemelerin çok fazla verilememesi bunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Sosyolojin insan ilişkilerinden güç ilişkilerine, aile ilişkilerinden iktisada kadar birçok alanda kuramsal bir bakış açısı geliştirmesi, sosyal

çalışmacılara toplumsal ve bireysel davranışlara karşı ayrı bir perspektif açtığı kaçınılmaz bir gerçektir. Ayrıca sosyoloji felsefi birçok kuram ve metodolojiden fazlası ile yararlanmış ve kendisine ait yeni bir bilgi arayışı içerisine girmiştir. Fakat sosyal çalışma doğrudan felsefeden beslenmek yerine sosyoloji üzerinden gelen felsefi temelli yaklaşımlarla irtibat halinde olmuştur. Bunun sebebi ise felsefi tartışmaların çok fazla soyutluk üzerinden giderken sosyolojinin daha çok somut ve yaşam üzerindeki izdüşümlerini bulmaya çalışmasından ileri geldiği düşünülebilir. Böylelikle sosyal çalışmanın felsefe ile olan bağları dolaylı bir yol üzerinden kurulmaktadır. Fakat felsefi bilgiyi ve tartışmaları temel almadan özgün bir fikrin inşa edilme süreci tam olarak başarılı olamayacaktır. Çünkü felsefe; kuramın, savların, iddiaların, argümanların ve söylemlerin nasıl kurulacağı ve nasıl çürütüleceği üzerine belirli zihinsel bir pratik kazandırmaktadır. Bundan dolayı sosyal çalışmanın felsefe ile olan bağları da tam olarak kurulmadıkça hem benimsemiş olduğu kuramlara doğru bir eleştiri getiremeyecek hem de yeni bir bilgi temeli oluşturamayacaktır.

Formel olmayan temel bilimler genel itibari ile bilgiye ulaşma yolunda tümevarımsal yöntemi benimsemektedir. Çünkü temel bilim tümdengelimli çıkarımı kabul etmez. Bundan dolayı birçok doğa biliminde tümevarımsal yöntemin kullanıldığını görmek mümkündür. Sosyal bilimler içerisinde de bu metot bir şekilde işlenmeye çalışılmıştır. Örneğin, yapısalcı kuram, tümevarımsal yöntemle yakın bir şekilde inşa edilmiş bir kuramdır. Olayların ve yapıların “neden” araştırmasını en temel noktalardan hareketle araştırmaya çalışmaktadır. Sosyolojinin toplumsal davranışları ve kültürel yapıları anlamaya çalışırken uzun yıllar boyunca kullanmış olduğu bu yaklaşım sosyal çalışmanın içerisinde çok fazla bir yer bulamamıştır. Sosyal çalışma kendisini yapısalcı yaklaşımdan daha ziyade holistik olan gestalt ve sistem kuramına kaydırmıştır. Çünkü bu kuramlar çevresi içerisinde birey yaklaşımını daha fazla destekleyen ve daha bütüncül bir bakış açısı sağlayan bir yapıya oturmaktadır. Yapısalcı yaklaşım ise toplumsal ilişkilerde etken olduğu düşünülen akraba ilişkileri, yemekler ve mitosları dahi çalışmıştır. Fakat sosyal çalışmanın uygulama ve müdahale temelli bir bakış açısının olması kendisini bu tarz bir bilgi arayışından hep uzak tutmuştur. Sosyal yapıların mitoloji üzerinden okunması belki de sosyal çalışmaya en yabancı olan konulardan biridir.

Birçok sosyal bilim tarafından mitolojik öğeler incelenmiş ve davranış bilimleri üzerinde kuramsal alt yapının oluşturulmasında belirli etkiler bırakmıştır. Özellikle psikanaliz alanında birçok davranış kalıpları ve kuramlar mitolojik bir temele dayandırılmaktadır. Hatta Jung’un öğrencisi olan James Hillman’a göre, “mitoloji antik zamanların psikolojisi, psikoloji ise modern zamanların mitolojisidir” (Hillman, 1973). Aynı şekilde birçok psikanalist kuramcı psikomitolojik bir perspektifle insanı anlamaya çalışmaktadır. İnsanın öyküsünü anlama noktasında mitolojilerin yeri oldukça önemlidir. Sosyal çalışmanın ilk temelleri ortaya atılırken hayırsever (benefactor) kavramı pek çok kullanılmıştır.

Peki, sosyal çalışmanın temellerini hayırseverlik üzerinden mitoslara kadar dayandıracak olsaydık herhangi bir şey bulabilir miydik? Örneğin yardımsever bir mitosa rastlanılamamış mıdır? Yunan mitolojisini referans alacak olursak, neredeyse tüm tanrılar ve yarı tanrılar birbirleriyle ve insanlarla savaş halinde olduğunu söyleyebiliriz. Tanrıların kendi çocuklarını öldürmeleri ayrıca insanlar ve tanrılar arasında sürekli bir kıskançlıktan kaynaklı bir şiddetin olması, bir çatışmanın var olduğunu göstermektedir. Freud belki de buradan hareketle, insanın temelinde şiddet ve cinsellik vardır demiştir. Yine de, antropogonik açıdan ele alarak insanlara hayırseverlikte bulunan bir mitosu araştırırsaydık, belki de o kişi Prometheus olabilirdi. Birçok kaynağa göre Yunan mitolojisinde Prometheus sadece insanların yaratıcısı değil aynı zamanda insanlara karşı çok fazla hayırseverlikte bulunan tanrıdır (Kalogeraki, 2004: 12). Mitolojik öğeler aynı zamanda bize insan davranışlarından örnekler verir. Tanrıları kendileri gibi gören insanlar bir şekilde tanrılardan bahsederken aslında kendi bilinçaltılarının dışavurumunu yapmaktadır. Buradan hareketle aslında Prometheus önermemiz sosyal çalışmaya tam olarak bir mitolojik temel sunmak değil pre-modern sosyal çalışma bakış açısının arkaik dönemlere kadar uzanabileceğini ifade etmektir.

Sosyal çalışmanın tarihselliğinde ya da insan tasavvurunda mitolojik bir köken inşa etmiyoruz. Fakat sosyal çalışmaya dini bir tarihsel arka plan inşa etmekten de geri durmuyoruz. Avrupa-merkezli veya Anglo-Sakson temelli bir sosyal çalışma tarihine baktığımızda genel olarak modern öncesi dönem sosyal çalışmanın klise merkezli yani din merkezli bir yapıya büründüğünü görürüz. Fakat burada sosyal çalışmanın tarihsel okuması da yerel (indigenous) olmalıdır. Her ülke, nüfus olarak herhangi büyük ya da küçük bir dine mensup olsun ya da olmasın, tamamen kültürel öğelerine referansla bile, kendine ait belirli bir hayırseverlik öyküsü üzerinden kendi sosyal çalışma temelini ve tarihini oluşturabilme özgürlüğüne sahip olmalıdır. Çünkü her dinin ya da toplumun kendine ait bir takım hayırseverlik öyküleri bulunmaktadır.

Din ve mitoloji öğelerine değindikten sonra tinsel sosyal çalışma yaklaşımına da değinmeden geçmek doğru olmaz. Disiplinlerin evrensel olacağı iddiasına yönelik yaklaşıma post-modernizmin etkisi ile bir *ad hoc*⁴ eklenmiş ve sorunlara evrensel çözümler sunmak yerine *yerel*⁵ (indigenous) bir bakış açısı getirilmiştir. Akbaş, beşeri sorunların çözümündeki bu küresel anlayışı hazırkalıp ve prototip olarak dile getirmiştir (Akbaş, 2017: 11). Bu küçük girişi yaptıktan sonra Türkiye'deki tinsel yaklaşımı ele almak daha doğru olacaktır. Öncelikle

⁴ Bir kuramın ya da hipotezin sonradan ortaya çıkabilecek yeni gözlem ya da veriler ile uyumlu hale getirebilmek için yapılan eklemeler bkz. Warburton, N. (2006). *A'dan Z'ye düşünmek*. Ankara: Dost Kitabevi

⁵ Sosyal çalışma terminolojisi içerisine giren yerel bilgi kavramı için bkz. Hare, I. (2004) Defining social work for the 21st century. The International Federation Of Social Workers' revised definition of social work. *International Social Work*, 47(3), s. 415-416.

sprituallity kavramını Türkçeye çevrilirken maneviyat ya da tinsellik olarak çevrilmesi elbette doğru olabilir. Fakat Türkiye’deki son yıllarda gelişen durumu daha iyi analiz etmek açısından biraz daha açmamız gerekecek. Örneğin tasavvuf kavramını İngilizceye çevirirken *mysticism* olarak çevirmek doğru olmadığı gibi *sprituallity* kavramını da maneviyat olarak çevirmenin tam olarak doğru olamayacağı düşünülebilir. Türkiye’de tinsel yaklaşımın manevi bir yaklaşım ile değerlendirme altına alınması doğru bir çıkış noktası değildir. Akbaş, tinselliğin dinselliği içerebileceğini, ancak dinsel olmayan bir tinselliğin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Türkiye özelinde, manevi kavramına semantik olarak baktığımızda da çok fazla dinsellik ile iç içe geçmiş bir kavram olduğunu belirtmiştir. (2017: 99-108). Buradan hareketle, “manevi yaklaşım tinselliği kapsamazken, tinsellik manevi yaklaşımı kapsayan bir şeydir” şeklinde bir çıkarımda bulunabiliriz. Tinsel yaklaşımın temelinde sadece dini öğeler yoktur aynı zamanda kişinin ruhsal iyi oluşunu etkileyecek birçok ritüel de devreye girmektedir. Ayrıca, sosyal çalışmaya manevi yaklaşımın getirilmesi Avrupa toplumları için anlayışla karşılanması gereken bir durumken aynı uygulamanın Türkiye izdüşümüne baktığımızda, tam bir karşılığı olmayabilir. Çünkü Türk toplum yapısına baktığımızda meditasyon ya da türevleri gibi bir tinsel ihtiyaç kaç tane hizmet alan tarafından dile getirilmiştir. Avrupa’nın benimsemiş olduğu Hristiyanlık inancının manevi danışmanlığı benimseyecek toplumsal bir takım tezahürleri vardır. Örneğin, Hristiyan bir kişinin günah çıkarma (confession) ibadetini yerine getirebilmesi için bir papaza ihtiyaç duymaktadır. Evinde ya da hastanede yataklık olan birisinin geçmişine dönük günahlarından arınma ihtiyacı olabilir. Bu durumda papaz ile karşılıklı iletişimi mecbur kılan bir dini ritüel doğmaktadır. Avrupa’da sosyal çalışmacılar böyle bir ihtiyacı karşılayabilmek adına manevi danışmanlık hadisesini normal görmektedir. Ayrıca tinsel anlamda farklı meditasyon türevlerini de kapsayacak şekilde manevi danışmanlık, toplumsal kültürün değişimine ve sınırlarına göre genişleyecektir. İslam dininde ise günah, Allah ile kul arasındadır ve günah paylaşılmaz kaidesi vardır. Bundan dolayı din görevlilerine daha çok fıkhi sorular sorulmaktadır. Fakat bireyler yine de manevi bir hizmet almak isterlerse, bu durumun bireyler ile din görevlilerini buluşturmak şeklinde bir hizmete dönüşmesi gayet makul görünmektedir. Buradan hareketle Türkiye’de oluşturulmaya çalışılan manevi danışmanlık gibi yeni yaklaşımların daha fazla kültürel olarak incelenmesi ve danışan olarak karşılığının ve sınırlarının neler olabileceğine dönük çalışmaların genişletilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde yeni bir meslek yaratma girişiminden başka bir sosyal faydası bulunmayacaktır. Burada yapılan eleştiri tinsel ya da manevi sosyal çalışmaya kuramsal açıdan bir eleştiri olmadığını, sosyal çalışmanın uygulamasına yönelik bir eleştiri olduğunu belirtmeliyiz.

MESLEK ÜZERİNDEN ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Sosyal çalışmanın modern öncesi dayanağının hayırseverlik ve din merkezli bir yaklaşımı olduğunu yukarıda değindik. Modern sonrası döneme bakacak olursak sosyal çalışma Jordan (1984)'a göre, üç temel üzerine inşa edilmektedir: birincisi, *bireylerle sosyal çalışma*⁶ (*individual casework*) olarak bilinen ve ilk kez Toplum Hayırseverlik Örgütü (Charity Organisation Society) adı altında gerçekleştirilmiş olan yapıdır. İkinci olarak *sosyal uygulama* (*social administration*) adı altında yapılan sosyal yardımlardır. Bu yardımların kökeni genellikle İngiltere'deki yoksulluk yasasına dayandırılır. Son olarak da, *sosyal eylem* (*social action*) olarak ifade edilen ve hem Britanya'da hem Amerika'da görülen yerleşim evlerine (Settlement House) dayanmaktadır (Lymbery, 2005: 35). Sosyal çalışmanın modern dönemden sonraki dönemde uygulamalı bir meslekleşme ve eğitim sürecine girdiğini görebiliriz. Modern sosyal çalışma sanayi devriminin yıkımlarını tedavi etmek için yoksulluk üzerine çok fazla odaklanmıştır. Bu dönemde filantropik yaklaşımı benimseyen sosyal çalışma hayırseverlik; duygusal, mezhepçi ve dogmatik bir bakış açısından seküler, rasyonel ve ampirik bir düzleme taşınarak "*bilimsel hayrseverlik*" felsefesi ortaya atılmıştır (Leiby, 1978: 91). Modern dönemde sosyal çalışmanın planlı bir disiplin ve mesleğe dönüşmesini sağlayan en önemli etken bireylerle sosyal çalışma olmuştur (*social casework*). 1957 yılında Helen Harris Perlman *Social Casework: A Problem-Solving Process* başlığı altında özgün bir çalışma kaleme almıştır. Bu çalışmaya göre bireylerle çalışmanın ve problem çözme sürecinin eş değer olduğunu iddia etmiştir. Sistematik olarak sorun çözme yöntemi sosyal çalışmanın hem mesleki hem de bilimsel temellerini ortaya koymaktadır. Bu doğrultudan hareketle sosyal çalışmanın temelini ve amacının problem çözmek olduğunu görebiliriz.

Aslında buraya kadar olan sürece baktığımızda sosyal çalışmanın meslekleşme süreci ile bilimselleşme sürecinin aynı olduğunu da görmekteyiz. Normal koşullarda önce disiplinin sonrasında ise mesleğin geleceğini düşünebiliriz. Örneğin, psikolojiye baktığımızda meslekleşme sürecinin disiplin sürecinden sonra olduğunu görebiliriz. Fakat sosyal çalışma disiplini bu durum nasıl olmaktadır? Sosyal çalışmanın bilimselleşme ve meslekleşme süreci hemen hemen aynı anda olgunlaşmıştır. Stone'a göre, aslında meslek ile disiplin birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Mesleki uygulamalarımızı günlük aktivitelerimizden arındıran şey onun belirli bir bilimsel perspektiften yararlanması ile mümkündür (Stone, 1950: 66). Fakat felsefi ve bilimsel bir temeli olmadan mesleki olgunlaşma nereden gelebilir?

⁶ Bu kavram bazı literatürlerde *sosyal kişisel çalışma* olarak geçmektedir. İlhan Tomanbay'ın Sosyal Çalışma Sözlüğü'nde bu kavram hem *bireylerle sosyal çalışma* hem de *sosyal kişisel çalışma* olmak üzere iki farklı şekilde çevrilmiştir. Bkz. Tomanbay, İ. (1999). *Sosyal çalışma sözlüğü*. Ankara: SELVİ Yayınevi s.30, s.246. İlhan Tomanbay'ın öncülük ettiği *sosyal çalışma sözlüğü* çağdaş kuramlar ışığında yenilenerek sürekli yaşayan bir kitaba dönüşmelidir. Ülkemizdeki sosyal çalışmanın kimliği ve literatürdeki ortak dilin varlığı için bir zorunluluktur.

Buradan hareketle sosyal çalışmanın mesleki olarak ortaya çıkmasında diğer disiplinlerden fazlası ile yararlandığı ileri sürülebilir.

Post-modern ve çağdaş dönemde sosyal çalışmanın ilerlediği noktalar ve bilgi türleri eleştirel perspektifin de etkisi ile birlikte oldukça değişmeye ve yeni kavramlar üretmeye başlamıştır. Sosyal çalışma alanında birçok yazar bilgi temelli konvansiyonel Batı paradigmasının eksikliklerini görmüş ve mesleğin sürdürülebilirliğini sağlamak ve çağdaş sosyal çalışma uygulamalarına karşı daha geniş bir bilgi temeli oluşturmaya çalışmışlardır. Bu yazarlar çağdaş sosyal çalışmanın amacının daha ileri bir insan hakları ve sosyal adalet için sosyal değişime yönelik çalışmalar kaleme almıştır. Bu yaklaşımın tanımlanması için birçok terim kullanılmıştır; yapısal sosyal çalışma, baskı karşıtı uygulama, eleştirel sosyal çalışma, inşacı (constructive) sosyal çalışma, radikal sosyal çalışma, beden bilincinde (body cognizant) sosyal çalışma ve tinsel sosyal çalışma gibi kavramlar çağdaş sosyal çalışma için kapılar aralamıştır (Bell, 2012: 409).

Genel olarak baktığımızda sosyal çalışmanın üç evresini görebiliriz. Modern öncesi dönem, antik çağa kadar tarihi uzanabilen ve hayırsever kavramı ile kısmen özleştirebileceğimiz bir dönem. Modern dönem sosyal çalışma evresi ise, daha çok geleneksel sosyal çalışma olarak nitelendirilen ve insanı pozitivist düzlemde ele almaktadır. Ayrıca insan ve hizmet alan arasında yapay bir düzlem oluşturmaya çalışan ve iddia ettikleri aşkın söylemlerin altını dolduramayan bir dönem olmuştur. Son dönemde ise çağdaş yaklaşımlar post-pozitivist, post-modernist ve eleştirel bakış açılarının etkisi ile insan mefhumunun değişime uğraması sosyal çalışmanın gerçekleştirdiği hizmetleri tekrar gözden geçirmesini sağlamıştır. Fakat günümüzde sosyal çalışmanın kendisine karşı yeni eleştirel paradigmlar üretmesi dahi bilimsel ontolojik sorgulamadan kendisini arındıramamıştır. Hatta Akbaş, eleştirel sosyal çalışmayı dahi yerli bilgi konusunda ikircikli ve mutlakçı bularak eleştiri getirmiştir (2017: 117). Sosyal çalışma literatürüne baktığımızda genel olarak şu kavramsallaştırmaları görürüz; “temelli”, “odaklı”, “merkezli”, “yaklaşım”, “perspektif”. Sadece bu kavramlara baktığımızda bile aslında hepsinin bir yere dayandırıldığı çıkarımına varabiliriz. Bunun sebebi sosyal çalışmanın ne çokdisiplinli (*multidisciplinary*) ne de disiplinlerarası (*interdisciplinary*) olabilmesinden gelmektedir, bu durumu ortaya çıkaran şey sosyal çalışmanın karşıdisiplinli (*crossdisciplinary*)⁷ olmasından ileri gelmektedir. Yani kendisini diğer disiplinler üzerinden tanımlayan bir bakış açısına sahiptir. Bunun giderilmesi ancak disiplinlerarası ve disiplinleri aşan (*transdisciplinary*) metod ile mümkün olabilir. Disiplinleri aşan bir bakış açısının ortaya koyulabilmesi için diğer disiplinler ile olan yakınlık ve uzaklıkların belirlenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde sistematik bir yaklaşım metodu ortaya koymak oldukça zor olacaktır.

⁷ Bu kavramın Türkçe karşılığı bulunamadığından dolayı karşıdisiplinli olarak çevrilmesi uygun görülmüştür.

SONUÇ YERİNE

Sonuç olarak tüm anlattıklarımızı değerlendirecek olursak, sosyal çalışmanın ontolojik temellerini diğer sosyal bilimlerden ve kendi bilimsel perspektifinden eleştirel bir bakış açısı ile yorumlamaya çalışılmıştır. Sosyal çalışmanın diğer disiplinler özelinde sınırlarının tebeyyün edilmesinin mesleğin ontolojik temellerini güçlendireceğine değinilmiştir. Aynı zamanda çağdaş sosyal çalışma kavramlarına değinerek tarihsel bir bilim süreci inşasını resmetmeye çalışılmıştır. Sosyal çalışma ve bilim tartışmaları öğrenciler, sosyal çalışmacılar ve akademisyenlerce kısmen tartışılabilir da tam olarak üzerine yoğun bir şekilde durulmamıştır. Bu muğlak tavrın giderilmesi ve sosyal çalışmanın bilimsel ayağının güçlendirilmesi için öznel eleştirinin öneminin farkında olarak birçok konuya sınırlı da olsa değinilmeye çalışılmıştır. Bilimsel bilgi sürekli değişen ve yanışlanabilen dinamik bir bilgi türüdür. Hem toplumsal olarak hem de bilimsel olarak değişen koşullara karşı yeni fikirler ve tartışmalar üretebilmek bilginin gücüne olan bağlılığı ve anlayışı sağlamlaştırmaktadır. Sosyal çalışmanın felsefe ile olan bağlarının güçlendirilmesi sosyal çalışmanın teorik bilgi kaynağının güçlenmesini sağlayacaktır. Sosyal çalışmanın uygulama alanının olması ve birçok insani probleme çözüm arayışı içerisindeyken bir takım soyut fikir tartışmalarında bulunması gereksiz bir bilgi tartışması olarak görülebilmektedir. Toplum içerisinde insanların yaşamış olduğu birçok sıkıntı ve sorun mevcutken sosyal çalışmanın soyut ve felsefi düzlemde bilginin kavramsallaşmasını tartışması bazı durumlarda “toplumdan kopuk” ve “ütopik” tartışmalar olarak nitelenebilmektedir. Soyut ve teorik bilgi tartışmaları bireylere hızlı çözümler getirmez ve insanların o anda acısını dindirebilecek bir sistem de geliştiremez fakat uzun yıllar içerisinde yeni bir takım çözüm önerilerine ışık tutabilir. Türkiye’de yapılan bilimsel araştırmalar genel olarak veri temelli istatistiksel çalışmalardır. Fakat yapılan bu çalışmaları bütüncül bir şekilde değerlendirip bir politika ya da bir yaklaşıma dönüşmemektedir. Sadece araştırmacının belirlemiş olduğu evrenine yönelik belirli korelasyonlara sıkışıp kalmıştır. Ayrıca bilimsel bilgi çok küçük adımlarla ilerler. Örneğin, boşanmış bir ailede kız çocuklarında görülen yeme bozukluğunun incelenmesi, devasa sosyal hizmet alanının çok çok küçük bir noktasına işaret etmektedir. Bundan dolayı, bahsi geçen bilgileri tek merkezde toplamak ve yeni bir yaklaşım veya politika ortaya atabilmek felsefi bir bilgi temeli ile mümkündür. Aksi takdirde elde edilen her bir bilgi kendi öznelliğinde yok olup gidecektir.

KAYNAKLAR

- Akbaş, E. (2017). *Sosyal çalışmada çağdaş eleştirel perspektifler*. Ankara: SABEV
- Bell, K. (2012). Towards a post-conventional philosophical base for social work. *British Journal of Social Work*, 42, 408-423.
- Browne, K. (2014). *Sosyolojiye giriş*. (Çev.) İbrahim, K. İstanbul: Say Yayınları.
- Hare, I. (2004) Defining social work for the 21st century. The International Federation Of Social Workers' revised definition of social work. *International Social Work*, 47(3), 407-424.
- Heraud, B. J. (1970). *Sociology and social work: perspective and problems*. Oxford, New York, Toronto: Pergamon Press.
- Hillman, J. (1973). The dream and the underworld. *Eranos*, 42, 237-321
- Kalogeraki, S. (2004). *Greek mythology*. Greece: Mediterraneo Edition.
- Leiby, J. (1978). *A history of social welfare and social work in the united states*. New York: Columbia University Press.
- Lymbery, M. (2005). *Social work with older people: context, policy and practice*. United Kingdom: Sage Publicaiton Ltd.
- Montaigne. (1964). *Denemeler*. (Sabahattin, E. Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Nader, L. (1972). Up the anthropologist: perspectives gained from studying up. D. Hymes (Ed.), *Reinventing anthropology*, 284-311. New York: Pantheon Books.
- Özakupınar, Y. (2000). *Psikolojinin kavramsal yapısı*. Ankara: Ötüken.
- Özbudun, S. ve Uysal G. (2013). *50 Soruda antropoloji*. İstanbul: 7 Renk.
- Perlman, H. (1957). *Social casework: a problem-solving process*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Stone, O.M. (1950). What can social case work contribute to the social sciences? *American Sociological Review*, 15(1), 66-73.
- Tomanbay, İ. (1999). *Sosyal çalışma sözlüğü*. Ankara: SELVİ Yayınevi
- Wallerstein, I. (1997). *Sosyal bilimleri düşünmek – 19. yüzyıl paradigmasının sınırları*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Warburton, N. (2006). *A'dan Z'ye düşünmek*. Ankara: Dost Kitabevi